

UDK 821.163.4.09-3

Stručni rad

Andrijana NIKOLIĆ (Spuž)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

friendlyhand@t-com.me

**STVARALAŠTVO CRNOGORSKIH
SPISATELJICA U NAUČNOJ MONOGRAFIJI
DR SOFIJE KALEZIĆ *MINERVINIM TRAGOM***

Uvod

U grčkoj mitologiji Minerva je predstavljala boginju mudrosti, poezije i medicine. Stoga nije čudno da je prof. Kalezić za svoju naučnu monografiju odabrala naslov *Minervinim tragom*. Ona je u ovoj knjizi zastupila žene koje su po svojim vokacijama različite, ali je njihovo književno stvaralaštvo slično po činjenici da se sve svrstavaju u kôd ženskog pisma.

Već u predgovoru ove knjige Kalezić napominje da pojmovi „žensko pismo“, „žensko pisanje“ ili „ženska književnost“ predstavljaju vrstu jezičke diskriminacije, koja u samom nazivu podrazumijeva da je stvaralaštvo književnica nešto što je po pravilu van umjetničkog okvira i polja, poput satelita koji kruže oko svijeta „prave“ umjetnosti.¹ Isto tako, ona smatra da u književnoistorijskoj, književnoteorijskoj i kritičkoj terminologiji ne postoje termini kao što su „muško pismo“ ili „muška književnost“, kao da se ovim potvrđuje opšti stav da je stvaralaštvo muškaraca samo po sebi umjetnost. Autorka navodi da se izraz „žensko pismo“ nerijetko koristi u pežorativu, čime se dobija konotacija patetičnog, neozbiljnog i trivijalnog.

Prošlost

Govoreći o feminističkoj kritici kao heterogenoj teorijskoj školi koja je nastala krajem šezdesetih godina XX vijeka, koja proučava književnost i umjetnost čiji su autori bile žene ili uopšte ostvarenja namijenjena ženama,

¹ Sofija Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2018, str. 10.

onda se moramo vratiti u 1830. godinu kada je u Francuskoj djelovao pokret feminizma. Ovim terminom se koristio socijalutopista Šarl Furijs, koji se bavio psihologijom socijalizma. On je smatrao da se siromaštvo rađa iz izobilja, a da emancipacija žena predstavlja mjeru društvene emancipacije kao cjeline.

Ana Bužinjska i Mihael Pavel Markoski u knjizi *Književne teorije XX vijeka* pišu o akademskom feminizmu kao varijanti feminizma intelektualnog karaktera. Dati ogranak ovog pokreta je stvorio podlogu za sociopolitički feminizam, interpretirajući sve pojave koje se odnose na raznovrsna duhovna, egzistencijalna, psihološka i kreativna stanja žena.² Iako se o stvaralaštvu pojedinih autorki pisalo, moramo napraviti odstupnicu u godinama izdavanja prethodnih tekstova, jer je 2006. godine, Crna Gora stekla nezavisnost na referendumu održanom 21. maja, a samim tim – svi tekstovi prije ovoga datuma pripadaju korpusu književnica sa prostora bivše Jugoslavije, odnosno sa prostora Državne zajednice Srbije i Crne Gore koja je trajala od 4. februara 2003. godine do uspostavljanja crnogorske nezavisnosti.

Slavica Garonja-Radovanac je u knjizi *Žena u srpskoj književnosti*, između ostalog, zaključila: „Književnosti koje pišu žene kod nas, do poslednje decenije XX veka, malo je posvećivana stručna pažnja. Podsetimo, zahvaljujući uglavnom ocenama Jovana Skerlića i antologiji Bogdana Popovića, ‘pripuštena’ u zvaničnu srpsku književnost, gotovo do polovine XX veka bila je samo Isidora Sekulić. Ni kasnije se odnos prema ženama-piscima nije mnogo promenio i njihovo delo je uglavnom bilo skrajnuto, ocenjivano s visine ili naprosto prećutano“.³

Ovakvom konstatacijom Garonja-Radovanac ukazuje na postojanje kulturnog patrijarhata, rasprostranjenog kako u Srbiji, tako i u Crnoj Gori. Crnogorsko društvo samo po sebi odlikuje patrijahalna kultura koja je vremenom imala jak kult obožavanja i poštovanja muškaraca, a shvatanje poniznosti ženskog dijela populacije kao nečeg normalnog i priželjkivanog. Brojni zapisi Vuka Stefanovića Karadžića svjedoče o nezavidnom položaju žena u Crnoj Gori. On na jednom mjestu opisuje odnos žene spram muškarca i njeno poimanje kao bića: „Koliko ovo pleme ima ljudi?“ „Trista pušaka.“ Ovaj dijalog kazuje da se žene u tradicionalnom crnogorskom društvu uopšte nijesu brojale, već samo muškarci. Prema Grbaljskom zakoniku iz 1427. godine bilježimo izraz da „Dvije ženske glave – vrijede jednu mušku“.

Brojni su primjeri koje navodi Vuk S. Karadžić u svojim poslovicama i izrekama posvećenim fenomenima ženinog nevjerstva, pohote i lukavosti,

² Ana Bužinjska i Mihael Pavel Markoski: *Feminizam* u knjizi istoimenih autora: *Književne teorije XX vijeka* (s poljskog prevela Ivana Đokić-Saunderson), Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 429.

³ Slavica Garonja-Radovanac: *Žena u srpskoj književnosti*, Dnevnik, Novi Sad, 2010. str. 5–6.

koje su zabilježene širom Crne Gore. Odstupanja nema ni u zapisima Vuka Vrčevića, Milana Vlajina i Milosava Mijuškovića. Pitanje rodne ravnopravnosti u njihovim tekstovima je zanemareno, jer je muškarac stub i oličenje stamenitosti, borbenosti i odanosti. Stoga nije čudno što su žene vjekovima bile u drugom planu – kao ličnosti i kao društveno odgovorne osobe.

Sadašnjica

Autorka monografije *Minervinim tragom* – prof. dr Sofija Kalezić, smatra da se tek odnedavno daje puni značaj istraživanju literature koja je nastala iz „ženskog pera“, a da je književnost žena nedovoljno istražena i iščitana, posebno u okviru crnogorskog kulturnog i tradicijskog miljea. O problemu stvaralaštva žena u južnoslovenskim književnostima s kraja XX vijeka pisala je i Sanja Vojinović: „Od kraja devedesetih godina XX vijeka, na južnoslovenskim prostorima počinje da djeluje grupa mladih spisateljica koje imaju svijest o tome da je rod bitan za stvaralaštvo. Kritičari, zapravo kritičarke feminističke literature, prvenstveno su zainteresovane za žensko pisanje iz sociološke perspektive i njihova analiza usmjerena je na društvenu ulogu žene“.⁴

Zato posebnu vrijednost ove monografije predstavlja zastupljenost žena koje su Crnogorke ili su crnogorskog porijekla, a žive u Srbiji i Hrvatskoj, poput Vide Ognjenović i Lidije Vukčević, kao i onih koje su srpskog porijekla, a već decenijama žive i stvaraju u Crnoj Gori kao što su Bosiljka Pušić ili Dragana Kršenković-Brković.

Pišući o književnosti kao umjetnosti, autorka je dotakla segmente literarnog svake zastupljene književnice i dovela ih u vezu sa naučnim, radi prijemčivije recepcije njihove umjetničke riječi. Milivoj Solar smatra da razumijevanje i proučavanje književnosti kao umjetnosti ne podrazumijeva da umjetničku spoznaju i istinu umjetnosti treba strogo odvojiti od bilo kakve drugačije spoznaje i istine u smislu nauke, jer on misli da književnost ne govori tako da je mogu razumjeti samo „posvećeni“, niti istina o umjetnosti pripada nečemu što je osobito i nedohvatno običnom životnom iskustvu.⁵ Svjesna činjenice da je književnost sastavni dio svakodnevnog života i kao takva govori o svemu o čemu govori i ljudski napor za osmišljavanje zbilje, autorka se dala u avanturu istraživanja specifičnog svijeta djela.

⁴ Sanja Vojinović: *Problem 'ženskog pisma' u južnoslovenskim književnostima (devedesete godine XX vijeka)*, u: *Ars (časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja)*, br. 5–6, Cetinje, 2010, str. 185.

⁵ Milivoj Solar: *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.

Bez lažne skromnosti, kad se neko preda putevima istraživanja, nikada ne može pretpostaviti u kakvu šumu će ga odvesti empirijski rad, tako da ni dr Sofija Kalezić nije mogla pretpostaviti kuda će je odvesti raznovrsne autorke sa svojim pismima, pa je njeno naučno pregalaštvo prevazišlo okvire očekivanog. Za dvije godine pročitati, literarno obraditi i kritički predstaviti samo za ovu monografiju najmanje dvije stotine knjiga – svakako je podatak za respekt. Iznijeti suštastvenost svakog stila, osobnosti ili krajnjih umjetničkih rubova po kojima su se pojedine književnice kretale – mogla je samo osoba koja posjeduje predanost i istrajnost, obogaćenu istančanim analitičkim čulom.

U sveobuhvatnom presjeku ove monografije autorka metodološki i interpretativno, u svakom pojedinačnom slučaju, drugačije prilazi odabranim ostvarenjima. Ona je u istraživačkom radu neosporno izrazila pluralizam metoda i interpretacija, kako bi svakom književnom djelu prišla na inovativan i moderan način, stilom koji je razumljiv kako za univerzitetske profesore, tako i za širu populaciju. Ono što je najteže u naučnom pristupu jeste odvojiti umjetničku vrijednost i posvetiti joj se na način kako bi se zadovoljilo učenje fenomenološke škole Romana Ingardena, koji je u svakom književnom djelu otkrivao slojeve značenja, zvučanja, predmetnosti i shematisiranih aspekata.

Posebno mjesto u proučavanju svih tekstova Kalezić je posvetila odnosu pisac – djelo – čitalac, vodeći računa o minucioznim ornamentima svakog obrađenog teksta u okvirima Jausovog „horizonta očekivanja“, te posrednom uticaju literarnog djela na čitaoca. Svako književno djelo je analizirala zasebno, razumijevajući ga kao individualnu duhovnu tvorevinu. Time je ispunila i Diltajev program koji se zasnivao na sažimanju „duhovne istorije“, koji je na književno proučavanje gledao kao na izraz duhovne situacije određene epohe, odnosno vremena.

Određenije, ona se bavila dominantnom umjetničkom vrijednošću svakog pročitano djela, te je na svojstven način kroz opservativnu i doživljajnu prizmu žene – objedinila žensko prozno stvaralaštvo. Uspješno je savladala probleme sistematizacije i klasifikacije književnih djela, a samim tim je individualnim interpretacijama obuhvatila analizirano područje. Ono što je bitno jeste činjenica da je vođena stvaralačko-umjetničkim inputom, pažljivo kritički odredila i obradila problem recepcije ovih djela.

Precizna kritičarka, Sofija Kalezić nije rangirala obrađena djela po sistemu više ili niže vrijednosti, već ih je u duhu postmodernog manira smjestila u ravan *horizontale*, dodijelivši im mjesto *jednake među jednakima*, odnosno *najbolje među jednakima*. Kao što je Mihail Bahtin smatrao da **riječ** kao konkretni **iskaz** nalazi predmet po kojem je orijentisana – tako se i dr Sofija Kalezić posvetila svom predmetu istraživanja, ulazeći u složene uzajamne odnose okeana riječi i značenja, modelujući slojevitou smislenu formu kvalitetne naučne monografije.

Kad govorimo o estetskoj dimenziji ove knjige, značajno je ukazati na kulturološki fenomen ovog rukopisa koji je definitivno pomjerio granice ne samo književne riječi u Crnoj Gori, već i regiona. Sublimirajući žensku rukopisnu građu, koju je analitički obradila i stilski dotjerala u dopadljivo štivo koje samo po sebi ima svrhu estetizovanja, autorka je otvorila prostore za one svjetove o kojima se skoro i nije pisalo: kvalitativni i kvantitativni značaj proznog stvaralaštva žena u Crnoj Gori.

Na diskursu ova dva sublimata, istakla je žensko naučno tkivo i postavila završni analitički „gong“ literarnom stvaralaštvu žena. Pored *feminističke kritike* kojom se kao naučnica bavila, dr Kalezić je otvorila i polje *ginokritike*, koja se interesuje za ženu kao spisateljicu i za istoriju ženske književnosti, te psihodinamiku ženske kreativnosti, kao i za jezičke probleme. U ginokritičkim tekstovima se pri različitim literarnim analizama naglašava aktivna uloga tradicije. Elen Mers smatra da su spisateljice zahvaljujući sopstvenoj tradiciji sticale povjerenje u same sebe, a Sandra Gilbert i Suzan Gubar govore o traženju „ženskog pretkā“.⁶ Sve navedeno ide u prilog činjenici da su žene književnice iz Crne Gore otklonile sumnje sa značaja svoga stvaranja i u ovoj monografiji, zahvaljujući autorki – ukazale na postojanje i značaj fenomena koji se popularno naziva *ženskim pismom*.

Otklonivši sumnje u postojanost i kvalitet pisanja pripadnica ljepšeg pola, autorka je otklonila i do sada uvriježene stavove o muškom pismu kao dominantnom, da ne kažemo jedinom, jer se do publikovanja monografije *Mi-nervinim tragom* smatralo da je broj književnica u nezavidno manjem odnosu nego književnika.

Sadržajni registar ove knjige je vrlo širok, počev od romana *Svitanje* Milke Bajić- Poderegin rođene 1904. godine, prve romansirerke sa crnogorskih prostora, do djela savremenih književnica koje i danas stvaraju. „Tematskomotivski okviri autorki“, konstatuje Kalezić, „se kreću od arhetipsko i mitskolegendarno profilisane svijesti junakinja i junaka djela do autorskog ukazivanja na različite oblike porodičnog nasilja, odnosa oba pola prema smrti i prolaznosti, te načinima borbe protiv nestajanja i ništavila. Takav vid odupiranja i nemirenja sa nestankom se najčešće postiže kroz težnju ka ljubavlju i bavljenje različitim vidovima umjetničkog stvaranja, što ujedno predstavlja i način na koji se akteri radnje odupiru stiješnjenosti i svedenosti života koji im je dat. Crnogorske književnice ne pišu isključivo o ženama i ženskoj psihi, već su likovi njihove literature često i muškarci, iza čijeg se portreta ličnosti i

⁶ Biljana Dojčinović-Nešić: *Ginokritika: istraživanja ženske književne tradicije*, preuzeto sa <https://www.zenskstudie.edu.rs/izdavastvo/elektronska-izdanja/casopis-zenske-studije/zenske-studije-br-5-6/237-ginokritika-istrazivanja-zenske-knjizevne-tradicije>

sudbina prelamaju istorijska i kulturna dešavanja, prožimanja i lomovi“.⁷

U pogovoru ovoj knjizi, Borislav Jovanović konstatuje da je „poetika ženskog glasa u opštem saglasju sa misijom književnog djela, a ženstvenost je samo dodatna estetičnost u nikad uhvaćenoj značenskoj lepezi djela“.⁸ Dragana Kršenković-Brković povodom ove monografije navodi da ona „nenametljivo pokreće važno pitanje preispitivanja i valorizacije postojećih literarnih vrijednosti u Crnoj Gori, kao i redefinisane statusa književnih tekstova koje su napisale žene“.⁹

Ako sa stilskog stanovišta govorimo o redefinisaju statusa književnih tekstova koje su napisale žene, svakako da će se osjetiti izvjesna razlika u stilizovanju teksta, ali ono što je bitno, jeste da su se sve žene bavile sličnim temama: položaj žene u porodici, zajednici, društvu. Tamo gdje tema povezuje, stilske različitosti se umanjuju, pa možemo govoriti o poravnanju prioriteta ili kako to kaže sama autorka u uvodu ove monografije – da je svoje ostvarenje posvetila: „crnogorskim ženama modernog vremena koje su prevalile ne baš mali i lak civilizacijski luk, koje u sebi pulsiraju bilom vlastitih pretkinja, koje su spremne da se bore i da vole, a koje su svojim djelom na različite načine dokazale da ljubav i borba predstavljaju dva osnovna imperativa života“.¹⁰

Danas pojava žena u književnom stvaralaštvu nije rijetkost, ali i prevaga muškaraca koji pišu o ženama gotovo je svakodnevna pojava. Ipak, kada žene pišu o ženama i kad se njihova cjelokupna književna misao projecira u kritičkom svijetlu sa jasnim određenjima njihovih književnoumjetničkih kvalifikativa – onda se susriječemo sa inovativnom pojavom crnogorske književne baštine.

Posebnost ove monografije jeste targetiranje tematskih krugova koji se bave rodnom ravnopravnošću, nejednakim položajem žene u odnosu na muškarce i svakako manjeg participiranja žena u društveno-političkom životu. Knjiga uspjelo odabranog naslova *Minervinim tragom* istovremeno sadrži osnaživanje svih žena koje pišu ili su u nedoumici da li pisanje predstavlja uspio vid njihove unutrašnje komunikacije sa sobom i sa svijetom.

⁷ Sofija Klaezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2018, str. 11.

⁸ Borislav Jovanović: *Doprinos crnogorskoj istoriografiji ili Književnost koju smo minimizirali*, pogovor naučnoj monografiji dr Sofije Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, str. 331–336.

⁹ Dragana Kršenković-Brković: *Linija razdvajanja*, pogovor naučnoj monografiji dr Sofije Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, str. 337–344.

¹⁰ Sofija Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2018, str. 22.

Zaključak:

Crna Gora je definitivno među državama u kojima su književnice prepoznatljive kako u proznom, tako i u poetskom stvaralaštvu. Ovom naučnom monografijom zastupivši skoro devedeset žena, koje je dala kroz interpretativne modele ili kroz bio-bibliografske podatke, dr Kalezić je otvorila neslućene razmjere istraživanja ženskog proznog stvaralaštva, čime je otpočela period ozbiljnog izučavanja literarnog stvaralaštva žena. Jasno koncipirajući sve zastupljene tekstove, ona je poduhvatom informativnog karaktera, uz korišćenje opširne naučne literature, dala presjek ženskog stvaralaštva s početka XX vijeka do današnjeg vremena, čime je značajno poduprla crnogorsku književnu scenu kojoj je nedostajalo istraživanje ovog tipa.

Izvori

- Sofija Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2018, str. 10.

Literatura:

- Bužinjska, Ana i Markoski, Mihael Pavel: *Feminizam*, u knjizi istoimenih autora: *Književne teorije XX vijeka* (s poljskog prevela Ivana Đokić-Saunderson), Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Garonja-Radovanac, Slavica: *Žena u srpskoj književnosti*, Dnevnik, Novi Sad, 2010.
- Jovanović, Borislav: *Matrijarhat ili Književnost koju smo minimizirali*, pogovor naučnoj monografiji dr Sofije Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2018.
- Kršenković-Brković, Dragana: *Linija razdvajanja*, pogovor naučnoj monografiji dr Sofije Kalezić: *Minervinim tragom (Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica)*, Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Crnogorski kulturni forum, Cetinje, 2018.
- Solar, Milivoj: *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.
- Vojinović, Sanja: *Problem 'ženskog pisma' u južnoslovenskim književnostima (devedesete godine XX vijeka)*, u: *Ars (časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja)*, br. 5–6, Cetinje, 2010, str. 185.